

⁶ Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. — С. 83.

⁷ Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея. — К.: Альтернативи, 1997. — С. 268.

⁸ Горобець В.М., Струкевич О.К. Вказана праця. — С. 32.

⁹ Смолій В.А., Степанков В.С. Вказана праця. — С. 269.

¹⁰ Дядиченко В. Нарис суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. — К., 1959. — С. 56.

¹¹ Горобець В.М., Струкевич О.К. Вказана праця. — С. 31.

¹² Дубинянський М. У катівнях таємної канцелярії: 20-ті рр. XVIII ст. // Дзеркало тижня. — 2001. — 22 вересня. — С. 23.

В'ячеслав Ярмчук

ЗАГАЛЬНА УКРАЇНСЬКА РАДА (1915–1916 рр.)
ЯК ВИЯВ СИСТЕМНИХ ДІЙ
УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ ТА НАДДНІСТРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена діяльності Загальної Української Ради — найвищого політичного представницького органу українства, який вперше об'єднав у роки Першої світової війни партійно-політичні структури українців Австро-Угорщини та Росії. Розглянуті складові цього процесу, коли українські партії спромоглися перебороти ідейно-організаційні розбіжності, амбіції окремих функціонерів й об'єднати свої сили в ім'я національного визволення українського народу.

Vjacheslav Jaremchuk. Zagalna Ukrain's'ka Rada (1915–1916 uu.) as system actions demonstration of Ukrainian political forces of Nad-dniprojans'ka and Naddnistryans'ka Ukraine. This article is dedicated to the activity of Zagalna Ukrain's'ka Rada — the highest political representative body of Ukrainian nation which for the first time during World War I consolidated party-political structures of Ukrainians from Russia and Dual Monarchy. There were considered the main components of this process when Ukrainian political parties overcame the ideological and organizational divergence, claims of separate organization men and joined their forces for the sake of national liberation of Ukrainian people.

Перша світова війна, до якої проти своєї волі було втягнуто український народ, викликала активізацію українських політичних

сил Східної та Західної України, які пов'язували з військовим конфліктом суттєву зміну становища українства. Через це на порядку денного українського суспільно-політичного руху було висунуто завдання не лише актуалізувати українське питання в межах Російської та Австро-Угорської імперій, Європі, але й консолідувати національні сили, виробити спільну позицію і тактику у цей вирішальний момент історії. Значно ускладнювала цей процес та обставина, що український народ, його землі були складовими ворожих імперій Романових та Габсбургів, через що століттями розірвані кордонами українські загали, досить відмінні між собою за ступенем інтегрування у політичні системи, рівнем національної свідомості й організованості, були вимушені боротися за національне звільнення, виходячи з місцевих обставин. Згадані реалії вносили вагомий корективи як у постановку національної проблематики, бачення перспектив суспільного поступу, так і методів відстоювання національних інтересів.

Цілковитий погром українських політичних партій у роки політичної реакції в Росії, неспроможність нечисленної наддніпрянської політичної еміграції налагодити ефективну діяльність та конструктивний діалог між різними політичними об'єднаннями призвели до того, що нелегітимний і практично атомізований політичний рух українців Наддніпрянської України увійшов у Велику війну неготовим, розколотим на декілька таборів. Провідні позиції займав оборонський напрям, який з переможною війною пов'язував надії на демократизацію політичного режиму Росії, що мало сприяти і вирішенню українського питання. Незначні впливи мали представники деяких соціалістичних та національно-патріотичних консервативних течій, які трималися примату орієнтації «на свої сили». Відверто антиросійські позиції займала переважна частина української політичної еміграції, пов'язуючи українське державотворення з військовою поразкою Росії.

Ситуація щодо консолідації національно-політичних сил в Австро-Угорщині, де українська громада була захищена конституційним полем, мала докорінно інший вигляд. Ще протягом 1912–1914 рр. під час загострення австро-російський відносин українські політичні партії Галичини та Буковини (національні демократи, соціал-демократи, радикали, християнські суспільники) на партійних з'їздах та об'єднаних нарадах визначилися щодо політичної орієнтації, яка полягала у безумовній підтримці Австро-Угорщини проти Росії як найбільшого ворога України¹.

Тому не було несподіванкою і те, що вже 1 серпня 1914 р., у день оголошення загальної мобілізації в Австрії, у Львові відбулася нарада діячів галицьких українських партій — УНДП, УРП, УСДП та представників січового руху, яка «без огляду на партійні приналежності»² поклала початок утворенню найвищого національно-політичного представництва Галичини.

Наступного дня було формалізовано інституцію, яка згідно з традицією національного громадсько-політичного руху дістала назву Головна Українська Рада (ГУР). Її очолив відомий політичний діяч, лідер УНДП К.Левицький. Заступниками стали М.Павлик (радикал) та М.Ганкевич (соціал-демократ). Організація складалася з 4 осіб від кожної з партій-засновниць — УНДП, УРП та УСДП. Через незначні впливи та ігнорування з боку інших партій до ГУР не увійшла українська клерикальна партія — ХСС. Виходячи з програмних настанов, завдання Ради полягали у визначенні загального напрямку та керівництві українською політикою в час війни, бути єдиним політичним представником галицьких українців перед урядом та світом, формуванні національної військової добровольчої формації — «Українські січові стрільці».

У своєму першому політичному документі — Маніфесті до українського народу (3 серпня 1914 р.) ГУР закликала всіх українців боротися на боці конституційної Австрії проти самодержавної Росії. Поразка останньої кваліфікувалася як спасіння українського національного життя в Австро-Угорщині та час народження на руїнах Російської імперії вільної України³. На початку серпня 1914 р. з подібним Маніфестом «До українського народу на Буковині» виступив депутатський корпус Буковини («Союз українських парламентарних і сеймових послів з Буковини» на чолі з М.Васильком).

Невдовзі ГУР, яка мала регіонально-галицький характер, все більше перетворювалася на провідну політичну представницьку організацію українства не лише в Австрії, але й у світі. Значною мірою цьому сприяло й те, що, починаючи з серпня 1914 р., вона розпочала співробітництво з гуртком наддніпрянської політичної еміграції, яка утворила у Львові надпартійну політичну організацію Союз визволення України (СВУ). Декларовані Союзом завдання з допомогою блоку Центральних держав завдати військової поразки і створити самостійну Українську державу у формі демократичної монархії, або автономії в межах Австрії, зближувала його позиції з місцевими галицькими партійно-політичними силами.

Як виявилось, інтерес у створенні міцного блоку підавстрійських та підросійських українців був обоюстороннім. Тісної взаємодії з галицько-буковинськими політичними структурами прагнув нечисленний СВУ, якому через різні обставини не вдалося досягнути ефективного співробітництва з Наддніпрянщиною. В свою чергу, ГУР, яка претендувала на роль головного представницького політичного органу українства Австрії, також прагнула до координації дій з наддніпрянською політичною еміграцією.

Хоча стосунки між українським галицьким політичним проводом та СВУ в наступному виявилися далеко не безхмарними, враховуючи соціалістичний склад СВУ, самочинний характер представництва інтересів Великої України, що хворобливо сприймалося місцевою консервативною політичною елітою, вже на початку серпня 1914 р. СВУ був залучений з правом дорадчого голосу до діяльності ГУР. Завдяки впливам К.Левицького та М.Василька Союз налагодив контакт з урядами Австро-Угорщини та Німеччини⁴. Починаючи з моменту виникнення СВУ отримував дедалі зростаючу підтримку та допомогу й з боку галицько-буковинських українських партій, у першу чергу від соціал-демократів та радикалів, парламентських та сеймових депутатів, наукової і творчої інтелігенції⁵. Згадане співробітництво по лінії ГУР–СВУ принесло плідні результати вже протягом 1914 р. Завдяки створенню в багатьох європейських країнах філій Союзу, розгортанню значної видавничо-пропагандистської та дипломатичної діяльності він суттєво розширив вузькорегіональну спрямованість поміркованого й відверто австролялістського галицького політичного проводу українців, сприяючи актуалізації українського питання в Європі.

Умови воєнного часу вже восени 1914 р. висунули завдання більш тісного згуртування провідних партійно-політичних інституцій українства. Це було пов'язано з тим, що в умовах катастрофи австро-німецьких військ на Східному фронті уряди Австро-Угорщини та Німеччини переходять до більш активного співробітництва з польськими політичними силами, що в перспективі відсувало українську проблему на маргінеси австро-німецької політики. До того ж, через блискавичне захоплення російськими військами Східної Галичини та Буковини вже у вересні 1914 р. місцеві українські політичні представницькі органи, як і СВУ, були вимушені на декілька років перенести свій осідок до Відня. Окрім ГУР та Президії, найвпливовішої галицької УНДП, тут в умовах призупиненої роботи австрійського парламенту продовжували свою

діяльність українські парламентські фракції — галицькі (УНДП, УРП) та Союз буковинських парламентарних послів. У «віденський» період український політичний провід Галичини та Буковини практично вперше опинився у складних і незвичних для себе умовах — так званої «внутрішньої еміграції», відрізаний російською армією від свого природного середовища, що значно зменшувало його політичний ресурс. Водночас існуюча мережа партійно-представницьких організацій, які нерідко дублювали один одного, створювала напруження в українському політичному середовищі.

За згаданих обставин передбачалося зміцнити й розширити повноваження ГУР, однак справа консолідації через труднощі, пов'язані з міжпартійною конкуренцією, а нерідко й з особистими антипатіями та амбіціями, просувалася досить повільно й суперечливо. У жовтні 1914 р. з боку СВУ була висловлена пропозиція скликати міжпартійний національний з'їзд, завдання якого полягало в об'єднанні всіх українських політичних сил й партій на спільній загальнонаціональній політичній програмі. До складу делегатів з'їзду мали входити парламентські та сеймові послы Галичини й Буковини, представники політичних партій, СВУ⁶. Наслідком цих ініціатив мало бути утворення нової інституції як вищого національного всеукраїнського політичного представництва⁷.

У цьому разі йшлося про справу непересічної ваги — створення політичної організації, яка б виражала інтереси всього українського народу. Окрім принципової позиції СВУ, до таких консолідуючих кроків штовхали й реалії війни, які примушували галицько-буковинські політичні сили вирватися за вузькі кордони Австро-Угорщини. Об'єднання політичної верхівки українства у цей відповідальний момент передбачало й згуртування широких верств українського суспільства під загальноприйнятними гаслами, що мало суттєво зміцнити політичні позиції українства. Однак, хоча згадані ініціативи знайшли підтримку серед місцевих політичних партій, цей процес було заблоковано галицькою УНДП. У комісії для реорганізації ГУР, до якої входили представники Галичини, Буковини та СВУ, в якій провідні позиції займали національні демократи, протягом листопада–грудня 1914 р. відбувалися безрезультатні дискусії, що так і не дозволило їй підготувати ґрунт для об'єднаного з'їзду, виробити статут організації.

Загалом суперечності, які виривали навколо реформування ГУР, можна звести до наступних вузлових конфліктних моментів:

Найрадикальнішу позицію займала УСДП, запропонувавши утворити загальну політичну організацію з представників Галичини, Буковини та Наддніпрянської України, тобто за розширення ГУР з включенням на рівних правах політичного представництва з Буковини та СВУ. Проти цього виступили буковинські національні демократи та праве крило галицької УНДП, які бажали утворення нової інституції з політичного представництва Галичини та Буковини без підросійських українців.

Опозиційне крило галицької УНДП погоджувалося на залучення до ГУР СВУ, але виступало проти прийняття представництва з Буковини, не бажаючи посилення позицій впливового національного демократа М.Василька.

Радикали погоджувалися на загальну українську організацію тільки австрійських українців, пояснюючи це простотою проекту.

За згаданих обставин СВУ підтримував ідею УСДП як таку, що загалом розв'язувала проблему⁸.

Головна причина гострих суперечок полягала у тому, що розширення ГУР за рахунок представників від Буковини та СВУ мало призвести до суттєвої зміни конфігурації найвищого політичного представництва українців в Австрії, порушити монополію галицької УНДП, що не могло схвалюватися її провідними колами. Із зазначених причин учасники переговорного процесу виступили і проти приєднання до нового політичного представницького органу Греко-католицької церкви, Християнсько-суспільного союзу⁹. Складна ситуація пов'язувалася з СВУ, виходячи з проблеми його нелегітимності. Серед галицько-буковинського політичного проводу викликала занепокоєння і зростаюча вага СВУ як нового, неконтрольованого з їх боку суб'єкта політичного поля¹⁰. До того ж позиції СВУ наприкінці 1914 р. були значно послаблені загостренням міжфракційної боротьби в його середовищі, в тому числі щодо питань керівництва та права представляти Велику Україну¹¹.

Не сприяло успіху роботи комісії й те, що опозиційні кола національних демократів, соціалістичних партій Галичини та Буковини були не проти використати напругу, пов'язану зі статусом СВУ взагалі для торпедування самої ідеї як реорганізації ГУР, так і утворення нового представницького органу на чолі з К.Левицьким та М.Васильком, які, виходячи з особистих зв'язків в урядових колах, зайняли ключову роль в українській політиці¹². Опозиційні кола критикували дії цих діячів, небезпідставно закидаючи їм відмову від колективних методів діяльності.

Окрім міжпартійної конкуренції, особистих амбіцій, напругу посилювали й прагнення українських парламентаріїв повернути собі традиційну пальму першості в українській політиці, через що, скориставшись моментом, вони втрутилися у події. У грудні 1914 р. під егідою старійшини депутатського корпусу Ю.Романчука була скликана перша спільна нарада парламентаріїв Галичини та Буковини, яка виступила з ініціативою створити найвищу національну політичну інституцію з представників українських парламентських фракцій, до якої мали бути залучені представники від УСДП та СВУ. Була створена й відповідна депутатська комісія, однак через рішучий супротив національних демократів її робота з підготовки статуту нової представницької організації не вийшла за межі дискусій. У зв'язку з останніми подіями був зірваний і запланований на грудень 1914 р. загальний український з'їзд.

Лише після тривалих суперечок, загрози розвалу ГУР та під тиском критики громадських організацій нарешті було зрушено справу з місця. Наслідком тривалого раунду переговорів між представниками партій Галичини, Буковини та СВУ 30 квітня 1915 р. на спільній конференції стало прийняття рішення про створення на базі галицької ГУР позапартійної організації як найвищого національного політичного представницького органу, затверджено її статут. Умовою входження до нової інституції було сповідування ідей, проголошених у 1914 р. у Маніфесті ГУР та платформі СВУ¹³.

Було визначено назву нової структури — Загальна Українська Рада (ЗУР), її ідейно-політичні та організаційні засади. В основу її діяльності покладено завдання сприяти консолідації національних сил, координувати діяльність представлених у ній політичних партій та організацій, не порушуючи їх самостійності. ЗУР мала діяти на демократичних засадах колективного керівництва. В ході дебатів визначили кількісне представництво від кожної з партій-засновниць, яке залежало від їх потужності.

На установчому засіданні ЗУР, яке відбулося 5 травня 1915 р. у Відні, обрали склад Президії, члени якої представляли всі регіони — Галичину, Буковину та Наддніпрянську Україну. Головою, як і попередниці — ГУР, став К.Левицький, заступниками — М.Василько (буковинський націонал-демократ), Є.Петрушевич (галицький націонал-демократ), Л.Бачинський (галицький радикал) (згодом Я.Весоловський), М.Ганкевич (галицький соціал-демократ) (згодом В.Темницький). Представник СВУ у Президії —

О.Скоропис-Йолтуховський (згодом М.Меленевський) отримав вирішальний голос у загальноукраїнських справах, а у дотичних до справ Галичини та Буковини — дорадчий. Загалом до ЗУР увійшло 34 особи: 24 делегатів з Галичини (14 національних демократів, 6 радикалів, 4 соціал-демократи), 7 з Буковини (5 національних демократів, один соціал-демократ, один від Української народної партії), 3 від СВУ.

У складі Ради було утворено 5 робочих секцій — правно-політичну, пресову, економічну, еміграційну та культурну. Найпотужнішою була політична секція, яка складалася з 15 членів, у тому числі з двох представників від СВУ. Секція готувала офіційні політичні документи, заяви ЗУР до урядових структур, що стосувалися українських земель у складі Австро-Угорщини та Росії, справи з політичних питань¹⁴. У своїй діяльності ЗУР, окрім координування діяльності політичних партій, була куратором Української Бойової Управи, яка опікувалася УСС, а також українських громадських організацій.

Уже на другому засіданні ЗУР, яке відбулося 12 травня, її програмні засади були викладені у Маніфесті «До всіх народів цивілізованого світу!». Згідно з ними вирішення українського питання у всеукраїнському сенсі вбачалося у створенні самостійної України на підросійських теренах, а в Австро-Угорщині — національно-територіальної автономії (коронний край) з українських частин Галичини та Буковини¹⁵.

На наступні місяці діяльність ЗУР була спрямована на популяризацію української проблематики через ЗМІ, опікування єдиним національним військовим формуванням — УСС, відбудову мирного життя у вкрай розореній війною й окупаційною російською владою Галичині, захист мирного населення від проявів насильства та репресій місцевої влади, відновлення національних громадських інституцій, партійних осередків, що торкнулося передусім УНДП. Залишалася постійною практика регулярних зустрічей президії ЗУР з урядом.

Однак, незважаючи на ці величні плани, ЗУР у своїй діяльності мусила і надалі переборювати значні труднощі внутрішнього порядку. Хоча з моменту створення Ради було ухвалене консолідоване рішення залишити на час війни всілякі міжпартійні та особисті чвари¹⁶, це не зупинило гострої конкуренції між політичними партіями та угрупованнями. Вже наприкінці травня 1915 р. президія ЗУР, прагнучи зосередити в своїх руках виключні повнова-

ження у зносінах з урядами Австро-Угорщини та Німеччини, висунула домагання перейняти на себе керівництво роботою з полоненими наддніпрянцями, що було прерогативою СВУ¹⁷. Згадану проблему вдалося вирішити лише в ході гострої дискусії, в якій взяли участь практично всі партії Ради. Вже на наступному засіданні ЗУР було вирішено залишити згадану сферу як політично доцільне рішення в компетенції СВУ та посилити координацію Союзу з Президією ЗУР¹⁸.

Загалом робота в середовищі українців-військовополонених на теренах Німеччини та Австро-Угорщини провадилася ЗУР–СВУ у трьох напрямках — просвітньому, організаційному та національно-патріотичному. В її наслідку у свідомості військовополонених відбуваються зрушення від проросійських настроїв до ідеї політичної автономії України, а серед гуртківців-активістів поширення набуває гасло державної незалежності¹⁹. Однак згадана діяльність суттєво стримувалася відповідною політикою урядів Австро-Угорщини та Німеччини, які не виявляли великої зацікавленості у згуртуванні наддніпрянських військовополонених. Зокрема, в Австро-Угорщині протягом 1915–1916 рр. були проігноровані неодноразові звернення СВУ та ЗУР щодо формування з військовополонених окремого воєнного підрозділу чи включенням їх до лав УСС. Безрезультатними виявилися і переговори з урядовими чинниками Німеччини наприкінці 1915 р., до яких був залучений і представник політичних сил Наддніпрянщини Є.Голіцинський, щодо створення «українського «союзного» відділу в німецькій армії» на прикладі УСС та Польських легіонів в Австрії, чеських та інших національних формувань у Росії²⁰.

Водночас, як реакція на посилення позицій національних демократів, прибічників К.Левицького й М.Василька в Президії і ЗУР загалом, знову помітно активізуються опозиційні сили. І якщо К.Левицькому вдалося порозумітися з лідерами УСДП, опозиційне крило національних демократів, спираючись на підтримку парламентської фракції, вже у травні–червні 1915 р. розгорнуло гостру критику надмірно лояльного курсу Президії. Робилися закиди у її неспроможності захистити інтереси українського народу, зупинити поширення польських впливів у Східній Галичині та на звільнених від Росії землях Наддніпрянської України. На деякий час ряд опозиціонерів — відомі націонал-демократи Є.Петрушевич, Л.Цегельський навіть припинили свої повноваження в ЗУР.

Зростаюча напруга перекинулася і на провінцію, визволені землі Східної Галичини, що досить часто набувало деструктивного характеру. Прикладом цього були дії «Комітету українців міста Львова», який розгорнув діяльність влітку 1915 р. і намагався утримувати самостійний характер стосовно ЗУР. У Львові розпочалося видання газети «Українське слово», яка за задумом опозиції мала замінити контрольовану К.Левицьким «Діло»²¹. Однак дії опозиційних сил у Східній Галичині, які підтримувала частина українського депутатського корпусу, через розорення краю та матеріальну скруту, незначну громадсько-політичну активність місцевого населення виявилися малоефективними, через що наступна боротьба за лідерство знову була перенесена до Відня. Враховуючи згадані обставини, лідери ЗУР не форсували процес перенесення структур ЗУР, його комісій до визволеного Львова, розпочавши ці заходи лише весною 1916 р.

Пасивні дії ЗУР щодо розгортання політичної діяльності на теренах визволеної Східної Галичини здавалися дисонансом, враховуючи те, що українська сторона досить несподівано для себе зіткнулася з дедалі зростаючим опором своїх прагнень не тільки з боку польських політичних сил, які спромоглися поновити своє домінуюче становище в провінції, але й Відня. Доходило до того, що з відновленням австрійської влади в Східній Галичині в адміністративному житті краю попервах поновлювалася виключно польська мова, включаючи вуличні написи та залізничні квитки. Ця практика була припинена лише після протесту політичного представництва українців. У руслі цих реалій практично безрезультатно завершилися у 1915–1916 рр. переговори ЗУР з різними урядовими структурами щодо підготовки до адміністративного поділу провінції, що мало покласти початок створенню окремої української провінції з «політично-правною самостійністю», запровадження перехідної адміністрації з представників українців, відкриття українського університету у Львові тощо. В кращому разі вирішення цих важливих для української громади питань відсувалося на післявоєнний період.

Подібні проблеми виникли і в галузі розгортання діяльності ЗУР та СВУ на українських землях, відвойованих австро-німецькими військами від Росії — Холмщини, Західної Волині (австрійська зона окупації), Підляшшя (німецька зона окупації), що розглядалося українськими політичними силами як початок загального визволення Наддніпрянської України. Знову ж таки, в цій ца-

рині довелося переборювати не лише наслідки попереднього періоду суцільної русифікації царизму, колосальні жертви серед цивільного населення і розорення, викликаних війною, але й суперечливу позицію відносно українців з боку урядів центральних держав та окупаційної адміністрації, що підігрівалося відверто ворожими діями поляків.

Восени 1915 р. була накреслена спільна програма дій ЗУР та СВУ на Сході: Західній Волині, Холмщині, Підляшші, яка торкалася найбільш важливих питань перехідного періоду — вирішення соціально-економічних проблем, українізації адміністративного життя, церкви та освіти, розгортання сітки українських часописів, проведення територіального українсько-польського розмежування²². Лише завдяки настирливим домаганням ЗУР та СВУ щодо розгортання культурно-політичної діяльності на окупованих землях Наддніпрянської України, їх постійним зверненням до міжнародної громадськості у справі захисту прав українського народу, його прагненню до свободи і самостійності, що надало проблемі суспільно-політичного резонансу, справа зрушилася з місця. Наприкінці 1915 р. австрійська окупаційна влада надала (поряд з польською) українській мові статусу офіційної, дозволялося запровадити українську мову в освіті.

Після тривалих переговорів з Австро-Угорським урядом була проведена, хоча і на польську користь, демаркаційна польсько-українська лінія, що дозволило українським структурам — ЗУР, СВУ, УСС, очолюваним ними активістам з галицько-буковинської громадськості, в тому числі створеним у Львові «Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих областей» з початку 1916 р. розгорнути культурно-пропагандистську та освітню діяльність на українських теренах. Протягом декількох місяців, незважаючи на обмежені матеріально-фінансові та кадрові ресурси, на теренах Волині та Холмщини вдалося розгорнути діяльність місцевих національних громадських осередків, Греко-католицької церкви, просвітніх установ, з'явилися поодинокі українські часописи. Вперше за останні декілька десятиріч на цих землях запрацювало декілька десятків українських шкіл²³. Однак ускладнення військової ситуації значною мірою нейтралізувало ці перші здобутки. Протягом 1916 р. Президія ЗУР неодноразово вела переговори й з німецьким посольством у Відні стосовно долі українських територій, які знаходилися в німецькій зоні окупації, однак вони не принесли будь-яких наслідків.

Як виявилось, контрнаступ Центральних країн улітку 1915 р. разом зі звільненням Східної Галичини та частини Буковини, захопленням у Росії західних теренів Наддніпрянської України ще більш загострив проблеми українського національного руху. На згадані українські терени, враховуючи і Східну Галичину, дедалі наполегливіше залунали польські претензії, з якими були змушені рахуватися Берлін та Відень.

Лише на короткий час, як вимушена реакція на зростаючий вплив Німеччини, що в перспективі несло загрозу цілісності Австро-Угорщини, змусило її уряд реанімувати у високій політиці український фактор. У відповідь на значну активність, яку у цей час розгорнула ЗУР щодо інформування світової громадськості та політичних кіл про українське питання, в тому числі домагаючись прийняття державно-правових актів стосовно української національно-територіальної автономії в Австрії, українізації громадського життя на звільнених від Росії теренах Наддніпрянської України, з'явилася серія досить радикальних, однак далеких від конкретики ініціатив з боку офіційного Відня. Так, у серпні 1915 р. австрійський уряд надав Німеччині проект створення українського коронного краю у складі Східної Галичини, Буковини та прилеглих земель Наддніпрянщини. 25 серпня та 7 вересня 1915 р. прем'єр-міністром Австрії К.Штірком були озвучені перед президією ЗУР дві офіційні заяви, в яких висловлювався намір уряду вирішити українське питання шляхом утворення у складі Австрії окремих українських провінцій — галицько-буковинської або ж з теренів Східної Галичини та Західної Волині. Вага останньої заяви підкріплювалася тим, що вона була заслухана на засіданні Коронної Ради за участі австрійського (К.Штірк) та угорського (С.Тісса) прем'єр-міністрів, представництва Німеччини²⁴. Невдовзі відбулася зустріч міністра закордонних справ С.Буріана з Президією ЗУР, на якій українська сторона отримала чергові розпличчасті обіцянки вирішити питання української автономії по закінченні війни²⁵.

У жовтні 1915 р. уряд Австро-Угорщини запропонував проект («Основні заходи конституційного та державно-політичного устрою майбутнього Королівства Польського»), який передбачав утворення з російсько-польських земель та Західної Галичини Королівства Польського як інтегрованої складової Австрії. Східна Галичина мала бути виділена в окрему провінцію на зразок Буковини. Водночас підкреслювалося на обов'язковій умові функціону-

вання в українській автономії (коронний край) німецької адміністрації. Таким чином йшлося не про інтереси українців, а про потреби зміцнення імперії. Зрозуміло, що згадані контакти з урядовими структурами, вияви люб'язності до української національної справи, висловлювані прем'єр-міністром, шефами МЗС та МВС Австрії, наступником престолу архієпископом Карлом, заспокоювали українських політичних лідерів та надалі скріплювали австро-ялістські настрої.

У цей час, спираючись на урядову підтримку, значно активізують свої дії й польські політичні сили, спрямовані своїм вістрям передусім проти української державницької справи. Протягом 1915–1916 рр. поляки з все більшою енергією намагалися торпедувати попередні заяви австрійського уряду щодо сприяння державотворчим прагненням українців. Активно почала «просуватися» й чергова ідея польсько-українського порозуміння під зверхністю перших, згідно з якою сприяння Польщі у створенні української державності зводилося до національно-культурної автономії²⁶.

Події кінця 1915 — початку 1916 рр., пов'язані з труднощами відбудовчих процесів у Східній Галичині, незадовільними наслідками переговорів з урядом, небезпечне посилення впливів польських політичних сил призвели до чергового загострення в середовищі ЗУР. Подібно до демаршу опозиціонерів, незгодних з політикою К.Левицького у 1915 р., на початку травня 1916 р. Президію ЗУР тимчасово залишили представники УРП та УСДП, що викликало небажаний розголос у польській та австрійсько-німецькій пресі. Кризові явища в середовищі ЗУР були поглиблені й черговою активністю українських парламентських фракцій, які і надалі прагнули посилення власної ваги в політичному житті. На початку травня 1916 р. Президія галицької УНДП під тиском переважаючої в її рядах опозиції провела ряд засідань, на яких було вирішено організувати більш широке співробітництво з іншими українськими парламентськими фракціями, в тому числі проведення спільних нарад у загальнонаціональних справах. Ця позиція була доведена до австрійського уряду й дістала з його боку підтримку.

У травні 1916 р. керівництво парламентської фракції галицької УНДП прийняло рішення про утворення Загальної української парламентської репрезентації, до якої мали увійти всі депутати нижньої та верхньої палат парламенту. Проведення в життя цього плану покладалося на Ю.Романчука, К.Левицького та члена

палати панів І.Горбачевського. Незважаючи на запевнення, що згадана інституція не має порушити чинності існуючої ЗУР, а займе свою нішу в політичному житті²⁷, насправді це означало серйозні кроки до руйнування ЗУР. Згадані ініціативи знайшли підтримку з боку Президії УНДП, яка на своєму засіданні винесла вердикт про доцільність існування поряд з ЗУР ще й Загального галицько-буковинського парламентського заступництва, які мали проводити політику тісної взаємодії між собою, з існуючими автономними фракціями та «управами партій». Насправді ж, як зазначав з цього приводу у своїх спогадах К.Левицький, це було виявом кризи в українському русі, загострення міжпартійних протиріч. Особливо було прикрим те, що в цей напружений і вирішальний момент інші народи імперії — чехи, німці, поляки спрямовували свої зусилля на об'єднання, консолідацію зусиль у захисті національних інтересів, в українському ж середовищі «**зачалось розлазити...**»²⁸.

Розмежування компетенцій цих найвищих національних інституцій бачилося таким чином: загальне парламентське представництво мало входити в прямі зносини з імператорським двором та урядом Австро-Угорщини, всі інші питання в державі і поза нею мали підпорядковуватися ЗУР. У руслі цих настроїв у червні 1916 р. відбулося ряд нарад українських парламентаріїв, на яких представники національних демократів, соціал-демократів та радикалів висловилися за створення загального парламентського представництва. Розпочалася робота з розробки проекту організації.

За згаданих обставин Президія ЗУР, не в змозі зупинити появу нової конкуруючої інституції, була змушена офіційно визнати право українських парламентаріїв до різноманітних акцій у справі захисту українського народу, у тому числі щодо об'єднання всіх парламентських груп. Висловлювалася й надія про співпрацю ЗУР та Президії об'єданого галицько-буковинського Українського парламентського клубу згідно з поділом повноважень²⁹. Щодо СВУ, то він в останніх подіях займав позицію, спрямовану на збереження повноважень ЗУР, вважаючи, що втілення принципу партійного керівництва загальноукраїнськими справами буде мати лише негативні наслідки. На думку керівництва Союзу, організаційне об'єднання всіх українських парламентських фракцій в єдине парламентське представництво доцільно було б запровадити у мирний час³⁰.

Однак справа з утворенням загальноукраїнського парламентського представництва, стрімко актуалізувавшись у травні-червні 1916 р., так і не набула формалізованих форм, що дозволило ЗУР відновити свою діяльність у повному обсязі. Про це свідчили вже перші засідання ЗУР на початку липня 1916 р., де, окрім широкого кола питань, пов'язаних з українськими справами в Австро-Угорщині та на окупованих теренах Наддніпрянської України, йшлося, зокрема, про переговори з намісником Галичини, міністрами внутрішніх справ, землеробства та залізниць, військовою та цивільною адміністрацією у справах Холмщини та Волині³¹.

Незважаючи на ці, здавалося б позитивні, події, українське питання в Австро-Угорщині в черговий раз опинилося під загрозою, якій українська сторона з її обмеженими ресурсами не змогла знайти адекватної відповіді. У зв'язку з нищівною поразкою австро-німецьких військ влітку 1916 р. в ході російського Брусилівського наступу Австро-Угорщина опинилася на грані катастрофи, що поставило на порядок денний політичного життя проблему австро-польського стратегічного партнерства та створення польської державності. Розуміючи наслідки такого альянсу, виходячи з традиційних польських зазіхань на українські території, українські політичні сили були змушені гарячково напружувати зусилля в напрямі актуалізації українського державотворчого питання, розпочати раунди переговорів з урядовими чинниками Австро-Угорщини. Як вияв цих дій, наприкінці вересня 1916 р. ЗУР випустила відозву «До всіх культурних народів світу» («An die Völker der Kulturwelt»), в якій, захищаючи права 35-мільйонного українського народу, покликаючись до його внутрішніх потреб та історичного права, висувала домагання утворення таких відносин в центральній і східній Європі, які б дали «українському народові повну спроможність вільного національно-політичного розвитку, вільного від верховодства сусідніх народів», бути самостійними господарями на своїй землі³².

Значну активність ЗУР розгорнула у жовтні 1916 р., зокрема виступивши ініціатором скликання наради всіх парламентських діячів Галичини та Буковини, яка одногослосно прийняла резолюцію про скликання австрійського парламенту³³. Спільна депутація ЗУР та парламентаріїв Галичини й Буковини протягом жовтня — початку листопада неодноразово на зустрічах з урядовцями та прем'єр-міністром Австрії порушували питання щодо ходу австро-німецьких переговорів, забезпечення українських прав, на яких

вони неодмінно отримували чергову порцію обіцянок, у тому числі і щодо поділу Галичини³⁴.

Однак реалії розгорталися за найгіршим для українців сценарієм. 5 листопада 1916 р. було опубліковано маніфест цісаря Франца-Йосифа I та кайзера Вільгельма II про створення Польського королівства, а також надання широкої автономії неподільній Галичині, що фактично повністю заперечувало українські державотворчі прагнення. Окрім обурення й протесту з боку українців, останні події викликали гостру кризу українських політичних сил, їх перегрупування³⁵.

Уже 6 листопада 1916 р. на своєму надзвичайному засіданні ЗУР висловила категоричний протест проти наміру включення до складу польської держави будь-яких українських етнічних земель — підавстрійських чи підросійських. В прийнятих резолюціях, просякнутих соборницьким змістом, у черговий раз висувалися вимоги утворення адміністративного тіла зі Східної Галичини, а щодо Наддніпрянщини — «окремого самостійного, державного українського організму в сполучі з центральними державами, але з виключенням якого-небудь зв'язку з польським державним організмом»³⁶. ЗУР закликала українське суспільство сконсолідуватися в «одноцільний національний табір», перейти до тактики опори на власні сили. Однак ці завдання виконати Раді було вже не під силу. Відповідний протестний комунікат з приводу проголошення Польського королівства оприлюднив і СВУ³⁷.

Наслідком останніх подій, які болюче вдарили по політичних позиціях українства в Австро-Угорщині, стали кардинальні зміни у проводі політичних сил. На згаданому надзвичайному засіданні ЗУР 6 листопада на знак протесту Президія Ради у повному складі склала свої мандати. Висловлювалися й пропозиції щодо саморозпуску організації, але вони не набрали більшості голосів. Незважаючи на це, як виявилось, історичний час, відведений ЗУР, уже остаточно вичерпався. Раду до моменту прояснення ситуації залишили представники СВУ, провідні партійно-парламентські сили, через що вона виявилася недієздатною.

Таким чином найвище політичне представництво українців — ЗУР, яке протягом 1915–1916 рр. вперше в історії українського національно-визвольного руху об'єднало в єдиній організації українців Східної та Західної України, стала дієвим виразником і заступником інтересів усього українського народу, поставивши в основу своєї діяльності вирішення українського питання в по-

літичному сенсі, національної державності, в листопаді 1916 р. припинила свою організаційну діяльність. Окрім зовнішніх обставин, пов'язаних з антиукраїнською політикою Австро-Угорщини та Німеччини, причиною розпаду ЗУР були й гострі внутрішні партійно-особистісні конфлікти, конкуренція з боку парламентського представництва та те, що вона практично являла собою незначний гурт політичних активістів, відірваних від національного середовища Галичини та Буковини.

Останні події призвели до розколу національного проводу в Австро-Угорщині на окремі регіональні частини — галицьку, буковинську та Наддніпрянську (СВУ). Провідна роль в українській політиці перейшла до парламентських партійних фракцій. У листопаді 1916 р. шляхом об'єднання галицьких парламентаріїв з УНДП, УРП та УСДП було утворено Українську парламентську репрезентацію, яка стала головною політичною силою українців Австрії на завершаючому етапі існування Габсбурзької імперії.

¹ Див.: Маніфест Головної Української Ради //Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: Документи і матеріали / Упорядн. Т.Гунчак і Р.Сольчаник. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 212; Левицький Кость. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. — Часть друга. — Львів, 1927. — С. 634–635; Довірочні збори членів «Християнсько-суспільного союзу» у Львові дня 26 грудня 1912 р. — Львів, 1913. — С. 1–2, 24; Попик Сергій. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. — Київ — Чернівці, 1999. — С. 46.

² Див.: Левицький Кость. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. — Часть третья. — Львів, 1930. — С. 501.

³ Див.: Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О.Кресіна (керівник), О.В.Кресін, В.П.Ляхоцький, В.Ф.Панібудьласка; За ред. В.Ф.Панібудьласки. — К., 1997. — Ч. 1. — С. 377.

⁴ Див.: Роздольський Роман. До історії «Союзу визволення України» // Український самостійник. — Мюнхен, 1969. — Ч. 1. — С. 35.

⁵ Див.: Лавров Юрій. Початок діяльності Союзу Визволення України // Український історичний журнал. — 1998. — № 4. — С. 18–19, 29; № 5. — С. 3–5, 12–13; Патер Іван. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2000. — С. 77.

⁶ Див.: Жук Андрій. В цілі сконсолідування національних сил // Вістник СВУ. — 1917. — Ч. 131. — С. 3.

⁷ Див.: Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Далі — ЦДАВОУ). — Ф. 4405. — Оп.1. — Спр. 13. — Арк. 1–2.

⁸ Див.: Темницький Володимир. Загальна Українська Рада // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. — Відень, 1917. — С. 358.

⁹ ЦДАВОУ. — Ф. 4405. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 14–16, 29.

¹⁰ Див.: Левицький Кость. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. — Часть друга. — Львів, 1929. — С. 493.

¹¹ ЦДІАУ у Львові. — Ф. 581. — Оп.1. — Спр. 91. — Арк. 1–6.; Німчук Іван. Українська політична еміграція у Відні в часі світової війни: Придніпрянська еміграція // Визволення. — Відень–Прага, 1923. — Частина II — С. 25.

¹² Див.: Расевич Василь. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1999. — Вип. 34. — С. 320–321.

¹³ ЦДІАУ у Львові. — Ф. 440. — Оп.1. — Спр. 4. — Арк. 1–5.

¹⁴ ЦДАВОУ. — Ф. 3807. — Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 21–22.

¹⁵ Див.: Політичні засади Загальної Української Ради // Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 222–223.

¹⁶ Див.: Друге засідання Загальної Української Ради // Діло. — 1915, 15 мая. — С. 5.

¹⁷ ЦДАВОУ. — Ф. 3807. — О. 2. — Спр. 7. — Арк. 29.; Спр. 3. — Арк. 53.

¹⁸ Див.: Четверте засідане Загальної Української Ради // Діло. — 1915. — 29 мая. — С. 5; Загальна Українська Рада // Діло. — 1915. — 12 червня. — С. 5.

¹⁹ Див.: Назарук Юлія. Організаційно-політична діяльність Олександра Скорописа-Йолтуховського серед полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині (1914–1917 рр.) // Наукові записки / Збірник / Сер. «Політологія і етнологія». — Вип. 26. — К., 2004. — С. 131.

²⁰ ЦДАВОУ. — Ф. 4405. — Оп. 1. — Спр. 140. — Арк. 1–5, 10–17, 23–30; Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 50–52; Оп. 1. — Спр. 176. — Арк. 7, 9–10; Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 125; Скоропис-Йолтуховський Олександр. Мої «злочини» (Мої відносини I: до царської Росії, до Німеччини і до революційної Росії і II: до урядів Центральної Ради, Гетьмана і Директорії) // Хліборобська Україна. Збірник. — Відень, 1920–1921. — Ч. II, III, V. — С. 221.

²¹ Див.: Расевич Василь. Названа праця. — С. 325–326; Левицький Кость. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. — Часть перша. — Львів, 1929. — С. 205–209.

- ²² Див.: Загальна Українська Рада // Діло. — 1915. — 8 падолиста. — С. 3.
- ²³ Див.: Жук Андрій. Союз визволення України // Пам'яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік з 103 ілюстраціями. — Відень, 1917. — С. 384.
- ²⁴ Див.: Загальна Українська Рада // Діло. — 1916. — 10 падолиста. — С. 1; Попик Сергій. Названа праця. — С. 108.
- ²⁵ Див.: Голубець Микола. Велика історія України від найдавніших часів. — Т. II. — Київ, 1993. — С. 311.
- ²⁶ Див.: Лозинський Михайло. Галичина в життю України. — Відень, 1916. — С. 52.
- ²⁷ Див.: Про «крізу» в українським політичним таборі // Вістник СВУ. — 1916. — Ч. 100. — С. 346–347.
- ²⁸ Левицький Кость. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. — Часть друга. — С. 351.
- ²⁹ ЦДІА України у Львові. — Ф. 440. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 34; Від Президії Загальної Української Ради у Відні // Вістник СВУ. — 1916. — Ч. 101. — С. 375; Президія Українського парламентарного Клубу // Вістник СВУ. — 1916. — Ч. 101. — С. 375–376.
- ³⁰ Див.: Патер Іван. Названа праця. — С. 171–172.
- ³¹ Див.: Левицький Кость. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918: з ілюстраціями на підставі споминів і документів. — Часть друга. — С. 366–370.
- ³² Див.: Україна в ХХ столітті (1900–2000): Зб. документів і матеріалів / Упоряд: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев та ін. — К., 2000. — С. 25; Львівська національна наукова бібліотека України імені В.Стефаника. Відділ рукописів. — Ф. 9. (окремих надходжень). — Од. Зб. № 4397. — Арк. 1.
- ³³ Див.: З Загальної Української Ради // Вістник Союзу визволення України. — 1916. — Ч. 124. — С. 742.
- ³⁴ Див.: З приводу відокремлення Галичини // Вістник Союзу визволення України. — 1916. — Ч. 125. — С. 746–747; Українські заяви // Діло. — 1916. — 7 падолиста. — С. 1; Українська парламентарна репрезентація супроти цісарського письма в справі розширення автономії Галичини // Діло. — 1916. — 8 падолиста. — С. 1.
- ³⁵ Див.: Дорошенко Дмитро. Історія України. 1917–1923 рр. — Т. 1. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932; Нью-Йорк, 1954. — С. 28.
- ³⁶ Див.: Загальна Українська Рада // Діло. — 1916. — 10 падолиста. — С. 1.
- ³⁷ Див.: Союз Визволення України // Діло. — 1916. — 10 падолиста. — С. 2; В справі проклямування Польського Королівства // Вістник Союзу визволення України. — 1916. — Ч. 124. — С. 1.